

MOORD OP VIJF JOURNALISTEN HERDACHT

Vlaghuis in Balibo wordt Community Centre

Ter nagedachtenis van de vijf journalisten die 28 jaar geleden in het dorp Balibo om het leven kwamen werd op 31 oktober van dit jaar in hun toenmalige woning een Community Centre geopend. Het huis in Balibo stond bekend als Het Vlaghuis vanwege de filmbeelden die toonden hoe journalist Shackleton de Australische vlag op de buitenmuur schilderde in de dagen vlak voor hun dood, in de hoop dat het enige bescherming zou bieden tegen de naderende Indonesische militairen.

De journalisten Greg Shackleton, Gary Cunningham, Tony Steward, Malcolm Rennie en Brian Peters werden in oktober 1975, twee maanden voor de invasie, door het Indonesisch leger vermoord. De dood van de Balibo Vijf is nog altijd in nevelen gehuld.

De officiële versies van de Indonesische en Australische overheden over de gebeurtenissen in Balibo wijken sterk af van de verhalen van ooggetuigen. De zaak werd aanvankelijk afgedaan met de verklaring dat zij op ongelukkige wijze in een spervuur om het leven waren gekomen, verdwaalde kogels. De vijf, afkomstig uit Australië, Groot-Brittannië en Nieuw-Zeeland, waren allen werkzaam voor de Australische media en de vraag blijft waarom de Australische overheid geen enkel woord van protest liet horen tegen de moord op de journalisten. Duidelijk is wel dat de Balibo Vijf met hun camera's bovenop de feiten van de Indonesische invasie zaten.

De toenmalige Australische minister-president, Gough Whitlam, gaf in 1974-1975 signalen af dat hij de inlijving van de Portugese kolonie Oost Timor als provincie van Indonesië steunde. Hiermee negeerde hij wel de VN-verklaring dat Oost Timor het recht had op zelfbeschikking. Ook de veelvuldige berichten uit Oost Timor zelf, die aangaven dat het volk bereid was te strijden voor haar onafhankelijkheid, legde hij naast zich neer. De rechten van een kleine natie waren in Whitlam's beleid ondergeschikt aan het strategische belang van goede relaties met Indonesië. Portugal was star over de zeegrenzen van het olierijke gebied - de Timor Gap. Australië had gunstiger verwachtingen van Indonesië.

Voorafgaand aan de invasie kwam midden oktober 1975 een memo van het Indonesische CSIS (Centrum voor Strategische Studies) aan het Australische Departement van Buitenlandse Zaken, waarin melding werd gemaakt van de geplande invasie. Publiekelijk ontkende Indonesië op dat moment het voornemen tot annexatie van Oost Timor.

Ondertussen was het Indonesische leger begonnen met Operasi Komodo: terreuracties en destabiliserende campagnes in het grensgebied van Oost Timor. Het Indonesische persbureau Antara (onder controle van de overheid) legde voor de buitenwereld de verantwoordelijkheid van de onrusten bij de Timorese partij Fretilin. Deze acties legden een rookgordijn voor de invasie die uiteindelijk op 7 december 1975 plaatsvond. Indonesië verklaarde de orde in Oost Timor te willen herstellen.

Dit was het wespennest waarin de vijf journalisten in oktober 1975 terechtkwamen. Ze trokken vanuit Australië naar Oost Timor om de waarheid te vinden en daarvan bewijs te leveren. Hadden de Timorezen gelijk in hun bewering dat het Indonesische leger op het punt stond om binnen te vallen? Wat de journalisten niet konden weten, was dat de Australische regering al op de hoogte was van de geheime invasieplannen en deze diplomatiek ondersteunde.

Het is aannemelijk dat de belanghebbenden geen behoefte hadden aan vastgelegde bewijsvoering. Indien deze journalisten de geplande invasie voortijdig hadden kunnen aantonen, dan was de kans groot geweest dat de Indonesische annexatie van Oost Timor zou zijn ontspoord. Het was dan ook niet onvoorspelbaar wat er gebeurde toen de Indonesische troepen het pad van de vijf journalisten kruisten in Balibo, 28 jaar geleden.

De vraag bleef echter hoe zij stierven. Waren ze ongelukkige slachtoffers die in een spervuur terechtkwamen of is hun dood meer sinister? Zijn ze gericht geëxecuteerd door het Indonesische leger? Waren de Indonesische militairen op de hoogte van de aanwezigheid van de journalisten en had het leger de opdracht gekregen om te voorkomen dat voortijdig bekend werd dat de door Indonesië officieel ontkende invasie wel degelijk plaatsvond?

Getuigen

In de loop der jaren maakte een groeiend aantal ooggetuigen zich bekend. Gelijkkluidende en betrouwbare aanduidingen wijzen op een gecalculeerde executie. Latere getuigen van beide zijden (zowel van Fretilin als van de Indonesische troepen) bevestigen de analyse. Volgens de verklaringen was er nauwelijks sprake van Fretilin activiteit in Balibo. Toen de Indonesische troepen op 16 oktober 1975 het dorp binnenvielen, kwamen de journalisten in burgerkleding uit hun woning en gaven duidelijk te kennen dat zij Australiërs waren en ongewapend.

De schoten die hen om het leven brachten vielen na een stilte en zijn op korte afstand binnenshuis afgevuurd met een pistool - niet een uitbarsting van automatische wapens die het resultaat van een onduidelijke panieksituatie zouden kunnen zijn. Een getuige van het zich in die tijd terugtrekkende Fretilin verklaarde te hebben gezien hoe de journalisten naar een huis op afstand van het centrale plein werden gebracht, vervolgens schoten te hebben gehoord en nog te hebben gezien, voordat hij vluchtte, dat drie van de lichamen op de grond werden gegooid. Een andere getuige kwam later met de binnenvallende Indonesische troepen en stelde vast dat de wonden door een pistool waren veroorzaakt. Dit komt overeen met een executie, niet met een spervuur.

Dit zijn belangrijke toevoegingen aan eerdere verklaringen dat de binnenvallende militairen wel degelijk op de hoogte waren van de aanwezigheid van de journalisten in Balibo en er op gericht waren hen te elimineren. Een van de getuigen verklaarde feitelijk dat de aanval op Balibo specifiek op de journalisten was gericht.

Death of a Nation

Filmmaker John Pilger deed onderzoek naar de feiten en de achterliggende motieven. Hij sprak met getuigen en confronteerde de toenmalige Australische Minister van Buitenlandse Zaken Gough Whitlam voor de camera met vragen over de Australische voorkennis van de invasie en het uitblijven van een formeel protest tegen de moord op de Balibo Vijf. In 1994 verscheen zijn documentaire Death of a Nation. Hierin was ook te zien hoe en waarom Greg Shackleton in 1975 de vlag op het huis in Balibo schilderde, gefilmd door de Britse journalist Brian Peters.

Maureen Tolfree, de zus van Brian Peters: "Ik kan me nog goed herinneren dat ik op de radio de aankondiging hoorde van Death of a Nation. Het was drie uur 's middags, 22 februari 1994. Ze zeiden dat de BBC die avond een documentaire zou uitzenden over genocide in Oost Timor, voorafgegaan door een interview met de maker, John Pilger. Ik ben flauwgevallen. Toen ik overeind kwam heb ik de telefoon gegrepen en de BBC in Londen gebeld. Ze moeten eerst gedacht hebben dat ik gek of dronken was, want ik kon bijna niet uit mijn woorden komen. Ik heb geroepen: alsjeblieft niet ophangen, ik ben niet dronken, ik ben in shock! Ze reageerden gelukkig goed. Ik heb hen gevraagd of ze aan John Pilger wilden uitleggen dat mijn broer was vermoord in Oost Timor en heb mijn telefoonnummer doorgegeven. Mijn tweede schok kwam toen John Pilger die avond tijdens het interview zei: 'Excuseer, ik moet even onderbreken. Ik ontvang een bericht van de zus van één van de journalisten. Maureen, ik zal je direct na dit programma bellen.' Hij belde inderdaad en zei dat ik zeker naar de documentaire moest kijken, zodat ik zou weten dat ik niet alleen was. Ik heb gekeken en besepte dat de kl*** die dit allemaal op hun geweten hadden er gewoon mee weg zouden komen. Na de film ging voortdurend de telefoon, allemaal huilende vrienden en familieleden. Ik wist dat ik moest doen. Ik ben campagne gaan voeren voor Oost Timor."

Het Sherman Rapport

In 1996 presenteerde Australië het zogeheten Sherman Rapport, opgesteld door Tom Sherman in opdracht van Buitenlandse Zaken. De conclusie luidde: "Het is meer wel dan niet aannemelijk dat de Balibo Vijf zijn omgekomen in de hitte van de strijd terwijl het vechten voortduurde." Ook de Indonesische regering stelde dat de journalisten waren omgekomen tijdens een spervuur. De Australische Minister van Buitenlandse Zaken, Alexander Downer, omschreef het rapport (dat was opgezet als een 'inleidend onderzoek') als een zeer uitgebreide analyse en verklaarde de zaak gesloten. Getuigen en familieleden van de slachtoffers vroegen om een onafhankelijk juridisch onderzoek, hetgeen door Downer werd afgewezen.

Maureen: "Twintig jaar na de dood van mijn broer werd ik benaderd door Tom Sherman, die in opdracht van de Australische regering een onderzoek deed naar de Balibo-zaak. Ik had hem geschreven: 'Als ik akkoord ga met het onderzoek, dan riskeren de getuigen hun levens. Zij moeten bescherming krijgen. Als ik nee zeg, dan zult u zeggen dat ik hulp heb geweigerd.' We kwamen overeen dat we elkaar in een hotel in Londen zouden ontmoeten. We waren al halverwege de week toen ik dacht dat ik hem verkeerd verstaan had. Hij zei dat hij dacht een brief van mijn broer te hebben en dat hij mijn bevestiging nodig had dat

dit inderdaad zijn handschrift was. Waarom was die brief bij hem in plaats van bij mij? Mijn broer scheef die brief op de avond van 15 oktober 1975, in het huis in Balibo. Ik heb hem nooit gekregen. Ik heb er alleen een fotokopie van gezien. Het was trouwens onzin dat ze niet zeker wisten of Brian dit had geschreven. Hij noemt zijn werk bij Channel 9, zijn camera en hoe hij al eerder in Oost Timor was geweest. Dat kon alleen maar Brian zijn geweest! Hij was de enige cameraman van de vijf en de enige van hen die Oost Timor al eerder had bezocht. Waarom ze die brief niet aan de familie hebben overgedragen? Omdat er bewijsmateriaal in stond. Brian schreef over Indonesische helicopters en oorlogsschepen, over hoe de invasie slechts nog een kwestie van uren was. Hij schreef ook dat hij bang was, dat ze bombardementen hadden gehoord en dat ze wellicht uit het vlaghuis zouden vertrekken. Hij had ondanks dat toch gefilmd. Mijn vader is gestorven zonder dat hij ooit de laatste brief van zijn zoon heeft kunnen lezen."

Er waren voldoende redenen om het Sherman Rapport aan te vechten als het laatste woord over deze zaak. Een van de tekortkomingen was dat er geen potentiële getuigen in Indonesië en Oost Timor voor waren benaderd. Het rapport vertrouwt sterk op een niet geïdentificeerde getuige uit Lissabon, wiens verklaring sterk afwijkt van de meeste andere getuigen. Het belangrijkste missende onderdeel in dit rapport is de vraag of de binnenvallende Indonesische troepen voorkennis hadden van de aanwezigheid van de journalisten in Balibo. Dit was immers aan het licht gebracht door een ooggetuige die had verklaard met de commandant van de Indonesische troepen te hebben gesproken vóór de aanval op Balibo, om hem te waarschuwen dat er Australische journalisten aanwezig waren. De commandant zou hebben geantwoord: "Maak je geen zorgen, we weten het. We hebben plannen om dit te regelen." Deze informatie was de aanleiding tot het Sherman Onderzoek, maar werd buiten beschouwing gelaten in de analyse van het rapport.

Het Sherman Rapport gaat ook niet in op de vraag wanneer de Australische regering op de hoogte werd gesteld van de dood van de vijf en wat haar werd gemeld over de omstandigheden. Als Australië, zoals werd gerapporteerd, inderdaad een geheime dienst had die vrijwel direct bevestigde dat de journalisten door Indonesische troepen waren gedood, waarom werd er dan niet onmiddellijk formeel geprotesteerd? Indien zij heftig hadden geprotesteerd, zouden ze dan niet de aandacht hebben gevestigd op de geheime invasie die plaatsvond en het daarmee kunnen doen stoppen? Of was dat juist de reden waarom er niet werd geprotesteerd - hadden ze niet de intentie om de invasie in Oost Timor tegen te houden? Door niet te protesteren tegen de dood van de vijf journalisten in Balibo, gaf de Australische regering indirect een signaal af aan het Indonesische leger dat het acceptabel was om journalisten te doden. Op 8 december 1975 werd Roger East, de zesde journalist, in de haven van Dili neergeschoten, tezamen met velen Oosttimorezen.

Shirley Shackleton, de weduwe van de Australische journalist Greg Shackleton: "Een aantal mensen had een paar stukjes, andere mensen hadden weer andere stukjes. Tot het moment dat ze met elkaar in contact kwamen, bleef de oplossing van de puzzel onbekend. Daardoor vormde zich een mythisch verhaal met veel propaganda en verkeerde informatie. Een Indonesische soldaat werd in 1975 gevangen genomen. Hij was gevallen tijdens een nachtelijke aanval en had zijn been gebroken. Hij vertelde de Portugese commandant in Bobonaro dat hij dacht te vechten tegen communisten in West Timor."

Juridisch onderzoek

Shirley heeft 28 jaar lang alles in het werk gezet om de waarheid over de moorden in Balibo boven tafel te krijgen en schuwde daarbij geen publiciteit. Door de dood van haar man en zijn collega's raakte zij nauw betrokken bij de Oosttimorese strijd voor zelfbeschikking en gerechtigheid. Shirley: "Er is tegen ons gelogen en ons verstand werd beledigd. Ik ben bekritiseerd en door het slijk gehaald. Mijn herhaalde verzoeken om een juridisch onderzoek werden genegeerd."

In 1997 belegde de Australische afdeling van de Internationale Commissie van Juristen (ASICJ) een conferentie. Dit bracht meer relevante informatie aan het licht, waaronder een nieuwe getuige in Portugal die niet eerder was gehoord, die verklaarde aanwezig te zijn geweest toen de Indonesische militairen de aanval beraamden. Hij zei te hebben gehoord dat de militairen niet veel gewapende weerstand in Balibo verwachtten, maar wel journalisten. Ze gingen er vanuit acht of negen journalisten te elimineren. Het ASICJ rapport concludeerde dat de Indonesische regering verantwoordelijk was voor de dood van de journalisten in Balibo en Dili.

De ASICJ deed de aanbeveling dat "op korte termijn een juridisch onderzoek moet worden ingesteld door de Australische regering en in het belang van dit onderzoek zou medewerking van de Indonesische regering moeten worden gezocht". Een onderzoek als dit zou echter ook moeten ingaan op de verantwoordelijkheid van de Australische regering en het Australische Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het heeft weinig zin om nogmaals een Sherman Rapport onder de paraplu van dit ministerie te presenteren. De vraag is of dit departement een objectief onderzoek kan doen naar zaken die hen zo direct zelf aangaan.

Na het referendum in augustus 1999, waarna Indonesië zich uiteindelijk terugtrok, installeerde de VN een tijdelijk bestuur in Oost Timor (UNTAET). In 2000 begon een VN-onderzoek naar de moorden in Balibo.

Shirley: "Het zegt nogal wat dat het de Timorezen zelf waren die aan een Australische VN-politieman, John Skeffington, vroegen om de moorden te onderzoeken. Skeffington stelt dat hij tot op dat moment nog nooit van Balibo of de moorden had gehoord. Na een eerste bezoek aan Balibo besloot hij dat er genoeg bewijs was om een onderzoek in te stellen en ging te werk zoals zo'n zaak in Australië zou worden aangepakt. Hij regelde luchtfoto's en maakte een gedetailleerde kaart van Balibo en de omgeving. Vervolgens interviewde hij elke volwassen inwoner van het verwoeste dorp en vond meerdere, voorheen onbekende, ooggetuigen van de moord. Hij vroeg om verlenging van zijn diensttijd, om zijn werk af te kunnen ronden. Het verzoek werd afgewezen. Natuurlijk zijn er heel veel gegronde redenen om Skeffington en zijn toegewijde personeel hun werk niet af te laten maken, maar de afwijzing kwam voor de getroffen families niet als een verrassing. Het is typerend voor de manier waarop gerechtigheid voor deze overleden mannen is afgehandeld."

De Europese Unie gaf in maart 2003 een verklaring af waarin de Indonesische regering wordt aangespoord om "volledige medewerking te verlenen aan het VN-onderzoek naar de moord op de journalisten". Er is echter geen enkele vorm van medewerking.

Suzanne Andel, een nicht van de Britse journalist Malcolm Rennie, hoorde in 1975 het bericht over de moord een week na hun dood op de radio. Ze belde onmiddellijk naar het Britse Ministerie van Buitenlandse Zaken, waar men haar verzekerde dat er geen Britten in Oost Timor waren. Suzanne: "Ik heb erop aangedrongen dat ze informatie zouden inwinnen, ik wist zeker dat Malcolm daar zat. Ik moest ze herhaaldelijk uitleggen dat hij weliswaar voor de Australische media werkte, maar wel degelijk de Britse nationaliteit had. Waarom heeft onze regering nog steeds niets gedaan?"

Familieleden van de twee Britse journalisten die in Balibo om het leven kwamen, bezochten in september 2003 de huidige Australische Minister van Buitenlandse Zaken Michael O'Brian, om het gebrek aan vooruitgang in de zaak te bespreken. O'Brian zei toe dat hij in maart 2004 opnieuw de familieleden zal ontmoeten om de vorderingen te bekijken. Suzanne Alden: "We werden goed ontvangen en O'Brian heeft ons inzage gegeven in een aantal stukken over het onderzoek. Maar zes maanden duurt veel te lang, dit moet veel sneller!"

Community Centre

De toenmalige woning van de vijf journalisten in Balibo is inmiddels gerestaureerd. Op 31 oktober werd het nieuwe Community Centre in het Vlaghuis geopend, in opdracht van het Balibo House Trust Fund in Victoria, Australië. Het pand zal ruimte bieden voor een alfabetiseringsprogramma, uitwisseling van vaardigheden en kinderopvang voor de bevolking van Balibo en omgeving. Het project staat nu nog onder toezicht van World Vision, dat over twee jaar het gebouw aan een lokale beheerder zal overdragen. De officiële opening, die tevens een herdenking was van de Balibo Vijf, werd bijgewoond door familieleden van de vijf journalisten, President Xanana Gusmao, Minister van Buitenlandse Zaken José Ramos Horta, een afvaardiging van het Kabinet van Victoria en vertegenwoordigers van het Balibo House Trust Fund.

Op de dag na de opening van het Community Centre in Balibo trof ik Shirley Shackleton in een restaurant in Dili. Ze liet een aantal foto's zien van de restauratie van het Vlaghuis. Ik wees op de foto van een muur waarop, in een lijst gehuld, met grote, rode letters AUSTRALIA staat geschilderd en vaag een deel van een vlag. Shirley vertelde dat de aannemer de muur had willen afbreken, omdat hij zo slecht was. De families van de journalisten wisten dat tegen te houden. De muur was in het verleden diverse malen overgeschilderd, maar dankzij de oude filmbeelden konden ze de plek van de geschilderde vlag bepalen. Eén van de vrijwilligers heeft dagenlang met een staalsponsje staan poetsen en zo kwam het beeld dat Greg Shackleton daar 28 jaar geleden vlak voor zijn dood op de muur schilderde weer tevoorschijn. Het verleden laat zich niet uitwissen.

Endie van Binsbergen, nov 2004

Met dank aan Shirley Shackleton, Maureen Tolfree, Suzanne Andel en Margaret Wilson.
Bronnen: Victoria Media Release (okt 2003), Death in Balibo (Andrew McNaughtan, 1998).